

A tulajdonnév hiányáról Németh László irodalmi (írói) névadása ürügyén

A névtannak nem elhanyagolható és nem is egészen elhanyagolt, de talán mégsem eléggé kiaknázott területe az irodalmi (írói) névadás. Az e téren folytatott kutatások jelentőségét semmiképp sem lehet figyelmen kívül hagyni, de meg kell állapítanom, hogy még sok lehetőséget rejteget a jövőendő munkák számára az egyes írói életművek tulajdonnév-anyagának tüzetes vizsgálata. A névanyag regisztrálásán túl sok kérdés vetődik fel a név kiválasztása, motivációja, a szövegbeli előfordulása, változatai környékén. A részletes vizsgálat nem mellőzheti pl. azt a kérdést, hogy hogyan tárul fel a szereplők egymáshoz való viszonya a különböző névváltozatok alapján. Miért lehetséges, hogy Németh László egyik legtragikusabb hősnőjének neve, a *Kurátor Zsófi* a *Gyász* c. regény szövegében egyszer sem szerepel „hivatalos *Zsófia* formában.¹ Az *Iszony Kárász Nellijének* sincs az a bizonyos „hivatalos” neve, pedig sokszínű lénye csak épp a játékosságot, a becézéssel együtt jelentkező könnyedséget nem sugallja. *Kertész Ágnes*-nek az „*Irgalom*”-ban van *Ágneske*, *Ágika*, *Ágikám* említése, illetve szólítása, de az író a narrátori szövegben vagy *Kertész Ágnes*, vagy *Ágnes* alakban használja „*Medici kápolnája leghajnalibb alakjának*” nevét. S az *Ágnes* számára legfontosabb szereplő — az apa — szinte sose említi név szerint a lányát. Elgondolkodtató, hogy az *Emberi színjáték* két olyan alakja, amelyek mindketteje az író alteregójának tekinthető, miért *Boda Zoltán* az esetek többségében, s miért *Horváth Laci*, illetve *Lacika*, de sosem *László*. J. SOLTÉSZ KATALIN hívta fel a figyelmemet, hogy egy bizonyos férfitípus a *Sándor* személynevet viseli. A *Gyászban* a *Kovács Sándor* névvel találkozunk; az *Iszonyban* *Takaró Sándor* ~ *Sanyi*; az *Emberi színjátékban* három generációban is megtalálható a *Horváth Sándor* név. A *Sándor* névű szereplőket a férfifüggő, a magabiztosság és az egoizmus rokonítja.²

¹ Kurátor Zsófi nevére vö. „Szép és karakterisztikus nevet talált Németh László „*Gyász*” c. regénye „elektrai” hősnője számára: *Kurátor Zsófi*, a név sötét hangzása egyben tragikumot sugall” (J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977. 161).

² J. SOLTÉSZ KATALIN szíves szóbeli közlése. Tulajdonképpen ezt az ötletet dolgoztam fel a Szathmári István hetvenedik születésnapjára megjelent emlékkönyvben 1995-ben: *Nevek bűvópatakja* (Vizsgálódások Németh László írói névadása körül): i. m. 364–9.

Példáim csak néhány Németh László-műből valók, s mégis milyen sok megválaszolendő kérdést sugallnak.

KOVALOVSKY MIKLÓS úttörő jelentőségű és korszaknyitó tanulmánya (Az irodalmi névadás. Bp., 1934. MNyTK. 34. sz.) elindítója lett az irodalmi személynévadás vizsgálatának. Mintegy húsz évvel később írja J. SOLTÉSZ KATALIN, hogy „értékes tanulságokat nyújt az irodalmi helynévadás is” (Az irodalmi helynévadás: Nyr. 82: 50–61), de nem éri el az irodalmi személynévadás fontosságát, „s ezért kevésbé foglalkoztatja a kutatókat” (Tulajdonnév 167). Az én véleményem szerint ez úgy válik fontossági kérdéssé, hogy az irodalmi művekben sokkal több személynévvel találkozunk, mint helynévvel, s a helynevek kisebb száma éppen nem csökkenti, hanem növeli szerepüket, bár a névtani vizsgálathoz feltétlenül kevesebb anyaggal szolgálnak. Érdekességként jegyzem meg, hogy KÁLMÁN BÉLA nagy közönségsikert aratott művében, „A nevek világa”-ban csak Irodalmi helynévadás c. fejezet található (Debrecen, 1989⁴).

A névadási és névhasználati szokások mind a társadalmi gyakorlatban, mind a társadalmi gyakorlatot „utánzó” irodalmi művekben természetesen változnak (J. SOLTÉSZ KATALIN, Névdívat és irodalmi névadás: Nyr. 88: 285–94). Kivételt legfeljebb az irodalmi névadásból ismert ún. *t i t k o l ó z ó n é v a d á s*³, illetve a társadalmi gyakorlatban nem lehetetlen, de ritka *n é v t e l e n s é g* jelenthet.

Miután az irodalmi (írói) névadásban ez az utóbbi gyakorlat visszaszorult, hiszen az írók a fiktív nevek használatát is a realitás szolgálatába állítják (J. SOLTÉSZ KATALIN, i. m. 158–71; K. SZOBOSZLAY ÁGNES, Realitás és fikció az irodalmi (írói) névadásban: NÉ. 14.), nem is szólva a reális és fiktív nevek együttes előfordulásáról és arányáról (J. SOLTÉSZ KATALIN, i. m. 171–2), vizsgálhatóvá válik az a jelenség is, hogy bizonyos jeltárgyak, amelyek a magyar névhasználati szokások alapján tulajdonnevet kaphatnának, miért maradnak a névtelenség homályában.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban néhány megfigyelésemről s ezek nyomán támadt ötleteimről számolok be ezen a helyen⁴.

A Gyászban ötvenhárom személy szerepel név szerint. A vizsgált kiadásban a szöveg terjedelme 210 oldal, tizenhárom fejezet. Az első három fejezet 6+6+20 oldala az egész terjedelem hetedét teszi ki. Az ötvenhárom névszerinti szereplő-

³ Vö. „A személymegjelölésnek ezt a módját *titkolózó névadásnak nevezhetjük*” (KOVALOVSKY, i. m., vö. KÁLMÁN BÉLA, i. m. 180).

⁴ KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES, „... én az Örszike nénéd vagyok ...” — Egy módszertani kísérlet az írói névadás és névhasználat vizsgálatához Németh László *Gyász* c. regénye alapján: *Stilisztika és gyakorlat*. Szerkesztette SZATHMÁRI ISTVÁN. Nemzeti Tankönyvkiadó 1998) 257–68. A jelen vizsgálathoz ez a dolgozatom szolgált alapul. A *Gyász* szövegéből vett idézeteknél a NLM I. 1969 (= Németh László, *Negyven év — Horváthné meghal — Gyász*) szövegkiadásra utalnak a lapszámok.

ből 27 már ezeken az oldalakon megjelenik. Legtöbbször (167 esetben) a *Zsófi* név fordul elő. Ez több mint a fele a színre lépő 27 személy 275 névelőfordulásának. A nevek gyakorisága a Zsófihoz való viszony mutatója. A pártfogásába vett hűgának a neve (*Mari*) 53-szor, a nagyságos asszonnyá felkapaszkodott másik hűg neve (*Ilus*) csak kétszer fordul elő. Van olyan személy — a fiatal Kovács Sándornak, Zsófi férjének a vadászkomániájában feltűnő Sömjén —, akinek, miután a szerepe Zsófi életében megszűnik (a halott Kovács Sándort segít hazahozni), a neve sem fordul elő többet, de nem lehetetlen, hogy a névtelen „tömeg” tagjaként részese a további eseményeknek is.

Megfigyelhető, hogy amint a központi alak, Kurátor Zsófi emberi környezete kitágul a család, a rokonság, a szomszédság és a közvetlen ismerősök körén túl, egyre inkább az alakok névtelenül maradása (a továbbiakban egyszerűen *névtelenség*) válik dominánssá.

A cselekmény színhelyén valaki lehet *egy rendes polgárember*, látunk az utcán *járókelő*-t, Pordánné pletykára mindig készen suttog *egy bizonyos*-ról, aki Zsófit szívesen feleségül venné; *egy gazdalegény* név nélkül is a falusi környezet jellemző figurája; a meggazdagodott parasztpolgárok lenézik a rokonságukba keveredett *vasúti*-t (ti. vasúti alkalmazottat); *a farnádi gróf inasa*, *a tisztelendő úr* és *a papné*, *a fiatal másodtanító* többek között szintén névtelenek. Zsófit már házassága első két hónapjában *a besúgók* féltékennyé akarják tenni *a vörös hangyásné*-ra, bár „ő elzavarta a *besúgókat*, de azért ki tudja, sok sört megivott szegény Sándor a Hangyában, s aligha *a falábú kiszolgáló ember*-ért járt oda” (558 — az én kiemelésem). Kurátoréknak, Pordánéknak *szolgáló*-juk, Kovácséknak *kocsis*-uk van. *Az egyik rokon asszony* is ajánlkozik Zsófi vigasztalására; a halott Kovács Sándor merev karja koppanva esik ki *a mosogató asszony* kezéből; Sanyika látogatói között a ajtó mellett húzza meg magát *a vasalóné* arra várva, hogy mikor kell a kis halottat mosdatni, felöltöztetni. Zsófi sógorát, a meglehetősen mamlasz Józsit *a legények* megverik *egy külsősori lány* miatt. Az öreg Kovácsné *a külsősori rossz* véleményét idézi Józsi férfiúi képességeinek bizonyítására.

A foglalkozásra, társadalmi helyzetre utaló köznevek és szerkezetek tulajdonnévi megjelölés nélkül is segítenek eligazodni Zsófi környezetében.

A földrajzi távolság is a névtelenség eseteit szaporítja. Míg a falu orvosát, a „szótlan, dolga után járó zsidó ember”-t, „az öreg Zeiss doktor”-t (649) név szerint is megismerjük, addig a klinikai tanársegédi múlttal rendelkező, társadalmilag és földrajzilag is távolabbról feltűnő *tornyai doktor*-nak nem tudjuk meg a nevét.

Ilus vőlegényének, majd férjének rokonai (*a pestiek*, *a jegyző unokaöccse*, *egy hatodgimnazista*) sem szerepelnek tulajdonnévvel.

A falun túli világ kívül esik Zsófi érdeklődési körén, de kaján örömmel hallgatja, amikor a Pestről hazaköltözött Kiszelánéból „kilöttyen” a panasz, és be-

vezeti Zsófit az öreg Kiszela iskolájának „bűnös misztériumába”, a pesti világ Kiszeláné számára is elérhető rétegeibe. Itt csak *Székács igazgató úr*, akinek „Kiszela bácsi a jobbkeze volt”, s a klinikán *Rusznay tanársegéd úr* kapnak tulajdonnevet. Egyébként csak az iskolaszolga feleségét néviző *kosztümös-boás tanárnék*, az igazgató *nagyságos asszony* felesége, *lompos takarítóné(nő)k*, az iskolával szomszédos zugutca *lompos tünderei* tűnnek fel pesti életére utaló elbeszéléseiben. A *nagyságos asszony* kivételével az író a narrációban használja az idézett köznévi említéseket.

A falusi közösség kisebb-nagyobb csoportjai, a csoporthoz tartozás is lehetőséget ad arra, hogy az író névtelenül hagyja az egyes szereplőket még akkor is, ha egy-egy vonással kiemeli őket a csoportból. *A rokon asszonyok, a sipkás, topogó emberek, a dáridózó vadászok, a kapuk előtt ráérősen ácsorgó emberek, az iparos legények, a szolgalegények*, a faluban ritkán feltűnő *idegenek* csoportjából senki sem kerül név szerinti említés révén a figyelem reflektorfényébe.

Az alkalmi csoportokból azonban kiválik egy-egy névtelen személy. „Volt a masinások közt *egy nagy barna kamasz fűtő*” (557), aki felkelti Zsófi érdeklődését. Ilus esküvőjén „eleinte *egy-egy legény* is ott ácsorgott (Zsófi körül), de a *lakodalmasok*-nak (csoport!) más dolguk is volt, mint hogy az ő dacos szívét puhítgassák” (601). Sanyika temetésén az udvarra lépve Zsófi megszédül az összegyűlt tömeg láttán, ahova „még a *méltóságos úr*ek is eljöttek (...) S csakugyan, a *szikár városi főügyész* s a *gömbölyű méltóságos asszony* is ott álltak oldalt” (690).

Az egyedi jeltárgy tulajdonnévi jelölés nélkül marad abban az esetben is, ha a többes számú tulajdonnév embertípus jelölője lesz. A többes számú tulajdonneveket Kiszeláné használja, amikor fiát a templomba illő viselkedésre figyelmezteti. Szavaiban ott kísért a falut lenéző, műveletlen ember magatartása: „Márpedig arra vigyázz fiam, hogy hova ülsz (...), mert neked az intelligenciánál van a helyed. Nem azért tanultál, hogy a *Tóth Gyurkák* meg a *Horváth Janik* között kuksolj” (739).

A névtelenségnek igen szemléletes esete, ha az egyedi jeltárgy vagy csoporttag jelölésére metonímia szolgál (K. SZOBOSZLAY ÁGNES, A szemléletesség eszközei Németh László nyelvében: NytudÉrt. 77. sz.). A beteg Sanyika látogatóit így mutatja be az író: „*A nagykendők* jobbra-balra hajladoztak, s maga Kurátorné is odatelepedett közénk egy pillanatra a nagy eseményt megtárgyalni” (678). Szintén falusi embereket — lányokat — látunk pünkösdi ünnepén szép metonímiával kifejezve, amint „a magasságban zúgó harang felé” igyekeznek: „kinn az utcán rengett a *sok violás pruszlik*, billegett a *rózsaszín szoknya*” (736).

Németh László nagy gonddal választ tulajdonnevet a szereplő személyeknek és színhelyeknek.⁵ Műveiben egyaránt megtalálhatók a valós és a fiktív nevek, s

⁵ „Mégvolt a keresztelő is: a névadás egy kicsit mindig előhúzza a jellemeket.” (Németh László, *Mai témák*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963. 195).

egy sajátos írói geográfia fényében általában megtudjuk a cselekmény színhelyét tulajdonnévvel jelölve is. Annál feltűnőbb, hogy a Gyász falujának, a Kurátor Zsófiával történtek színhelyének nincs tulajdonneve. Ez a falu azonban csak névtelen, de nem jellegtelen. A szövegből kiderül, hogy van itt *Takarék*, *Hangya* (szövetkezet), *Polgári Olvasó*, *Fő utca*, s ugyancsak megtalálható *a patika*, *a piac*, *a postaház*, *a templom*, *az iskola*, *a községháza*, *a kovácsműhely*, *a túlsó faluvég*, *a cigánysor*, *az új és az öreg temető* is.

Németh László első írói jelentkezése döntően meghatározó volt az életművében feldolgozott élményanyag szempontjából. Regényei, drámái szinte kivétel nélkül „a választott szülőföld” tájainak hangulatát, az ott megismert emberek, emberi csoportok világát ábrázolják.⁶ Első regényétől, az „Emberi színjáték”-tól a pályát lezáró „Irgalom”-ig állandóan ismerős közegben mozgunk. A Gyász névtelen faluja is — a névtelenség tárgyalt típusai közül a legszebb és legegyszerűbb — ezen a tájon van, ahol „frissen kapált kukoricák, fejüket hányó vetések forogtak-kavarogtak a szélben, s a dombok élein akácok meneteltek a kék messzeségben” (740).

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES

⁶ „Illyéssel hazamentünk nagyapám falujába, Mezőszilasra (...) A Dunántúl ugyanis az én természetes elemem” (714. sz. levél). „Szilason vonz a gyermekkori környezet, regényeim miliője, de félek a modellektől” (718. sz. levél): NLM 1993 = *Németh László élete levelekben 1914–1948*. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993.

